

ТЕМА 5. СОЦІУМ (СУСПІЛЬСТВО ЛЮДЕЙ)

1. Поняття соціуму – суспільства людей. Суспільні відносини.

2. Основи соціальної стратифікації сучасного суспільства. Соціальна структура населення. Стратифікація сучасного українського суспільства.

1. Поняття соціуму – суспільства людей. Суспільні відносини.

Надзвичайна складність, багатофакторність та високий динамізм соціальної реальності створюють для суспільствознавців значні труднощі відносно пізнання сутності суспільства та його законів. Англійський фізик і соціолог Джон Бернал говорив: "Наука про суспільство – найскладніша з усіх наук. Суспільство зазнає впливу різноманітних факторів, воно надто рухливе, динамічне..."

Прихильники теорії факторів (Р. Арон, М. Вебер, М. Ковалевський, У. Ростоу та інші) закликають відмовитися від пошуку законів розвитку суспільства й обмежитися лише описом фактів, зіставленням їх між собою.

Проте суспільство не може бути зведене до простої суми факторів, навіть до їх взаємодії. Одні з них є визначальними, інші – похідними, одні – матеріальні, інші – ідеальні, одні вважаються об'єктивними, інші – суб'єктивними.

Що ж таке суспільство?

Суспільство – це форма життєдіяльності людей, спосіб їх соціальної організації. Це система, що розвивається на основі об'єктивних соціальних законів.

Як тотожне використовується поняття "соціум". Соціум – це система суспільного співжиття людей. Соціум походить від латинського слова "соціо", що означає з'єднати, поєднати, розпочинати спільну працю. Звідси, первинне значення поняття "суспільство", що означає спільність, союз, співпраця.

Суспільство як сукупність всіх соціальних процесів вивчається багатьма суспільними дисциплінами: соціологією, антропологією, психологією, етнографією, мовознавством тощо. Соціальна філософія, що базується на принципі антропоцентризму, досліджує стан суспільства як цілісної системи, всезагальні закони та рушійні сили його функціонування та розвитку, його взаємозв'язок з природним середовищем, навколишнім світом в цілому.

Суспільство як соціальна реальність є вищою формою руху матеріального світу. Суспільство виникло внаслідок еволюції природи і з самого початку мало характерні риси.

По-перше, це специфічна системна організація, що відрізняється від інших матеріальних систем особливою структурною базою, яка поєднує в собі матеріальне і духовне виробництво, різні форми суспільних відносин,

соціальну структуру, політичні інститути тощо.

По-друге, суспільство володіє особливим механізмом передачі інформації і способом успадкування.

По-третє, головною відмінністю соціальної матерії від інших її форм руху є те, що вона поєднує в собі не лише матеріальні, а й духовні процеси, свідомість.

Характеристика структури суспільства передбачає не лише виявлення його елементів, а й визначення місця і ролі кожного з цих елементів у його функціонуванні і розвитку. Так, основними факторами життєдіяльності суспільства є матеріально-виробничий, соціальний, політико-управлінський і духовний.

При взаємодії названих сторін суспільного життя провідною в соціальному процесі є матеріально-виробнича або економічна сторона, тобто виробництво, розподіл, обмін та споживання різних предметів та послуг. (Ганді: "Якщо людина не їсть хоча б двічі на день, то навіть Бог для неї буде являтися не інакше, як у вигляді їжі".)

Матеріальне виробництво створює вихідні умови для життєдіяльності людей. Воно завжди має суспільний характер і визначає взаємодію людей у процесі їх впливу на природу, перетворення матеріалу природи в предмети, які б задовольняли потреби людини.

Проте в життєдіяльності людей значну роль відіграє духовна сфера. Адже залежно від того, на якому рівні розуміння – свідомому чи несвідомому – людина здійснює свою діяльність, залежать її результати. Суспільне життя – це нерозривна єдність матеріального і духовного, їх взаємодія і переходи одне в одне.

Суспільство – це система, що постійно розвивається. У своєму розвитку воно послідовно проходило певні закономірні етапи, які в соціальній науці фіксуються в цивілізаційних критеріях.

Кожний новий етап цивілізаційного процесу характеризувався освоєнням більш високих технологій ускладненням соціальної структури, більш широким масштабом взаємодії з навколишнім середовищем певними формами колективної суспільної діяльності. Але головними показниками в розвитку суспільства завжди були:

- характер суспільних відносин;
- рівень духовності людського фактора;
- рівень демократичності соціальних структур.

Характерними рисами сучасного суспільства є:

- глобальні масштаби виробництва (матеріального і духовного);
- інформаційно-технологічний спосіб відтворення всієї системи суспільних відносин;
- утвердження демократичних форм життєдіяльності;
- випереджаючий розвиток науки і духовної культури загалом відносно всіх інших сторін сучасного суспільства.

2. Основи соціальної стратифікації сучасного суспільства

В сучасному суспільстві існують групи, які мають значно більші ресурси багатства і влади, ніж інші, а отже, перебувають щодо них у більш привілейованому становищі. Іноді в буденному житті індивіди, що входять у ці групи, не уявляють собі ані розмірів та меж такої групи, ані власного статусу у цій складній соціальній системі. Однак без наукових знань реальної соціальної структури, характеру розподілу цінностей між різними групами і ступеня нерівності між ними неможливо зрозуміти, як функціонує і розвивається суспільство. Сукупність знань, які характеризують саме ці аспекти соціального життя, відноситься сучасними вченими до теорії соціальної стратифікації.

Соціальна стратифікація — це ієрархічно організована структура соціальної нерівності, яка існує в певному суспільстві в даний історичний проміжок часу. Таку ієрархічно побудовану структуру соціальної нерівності можна уявити як розподіл суспільства на страти (від лат. *stratum* — пласт, прошарок).

Стратифікацію можна визначити як структуровані нерівності між різними групуваннями людей. Стратифікацію можна уявити як геологічне нашарування різних скельних порід земної поверхні. В такому разі сучасне суспільство можна розглядати як ієрархію "пропорцій" — з привілейованими нагорі й знедоленими внизу.

Розшароване, багаторівневе суспільство в даному випадку можна порівняти з геологічними нашаруваннями ґрунту або різнокольоровими пластами кондитерського виробу. Проте порівняно з простим нашаруванням соціальна стратифікація має принаймні дві суттєві особливості:

- по-перше, стратифікація являє собою рангове розшарування, коли вищі верстви знаходяться у більш привілейованому становищі, ніж нижчі (стосовно ресурсів і можливостей розвитку);
- по-друге, верхні верстви, як правило, значно менші за кількістю членів суспільства, що до них належать, аніж нижчі.

Те саме можна сказати і відносно інших верств, якщо їх розглядати послідовно зверху вниз. Однак у сучасних розвинутих суспільствах цей порядок порушується. Нижчі верстви в кількісному відношенні поступаються так званому "середньому класу".

Суспільство не тільки допускає ієрархію статусного становища груп, окремих індивідів, що до них належать, але й сприймає її як джерело, імпульс для свого розвитку. Соціальна стратифікація вказує на нерівність в суспільстві, його поділ за певним критерієм чи їх сукупністю на стійкі групи, які мають неоднаковий вплив на суспільне життя. Якщо соціальна нерівність потрібна для раціоналізації суспільного устрою, то проблемою залишається вибір критерію нерівності, який би забезпечив стабільність суспільства, його прогрес.

Найчастіше для складання загального уявлення про соціальну ієрархію суспільства є достатнім поділити громадян будь-якого суспільства відповідно до виділених вище критеріїв.

Дохід вимірюється в гривнях або доларах, які одержує окремий індивід (індивідуальний дохід) або сім'я (сімейний дохід) протягом певного періоду часу, скажімо, одного місяця або року.

Освіта вимірюється кількістю років навчання у школі, ліцеї, гімназії, технікумі, коледжі, університеті. Скажімо, початкова школа означає 4 роки, неповна середня — 9 років, повна середня 11(12), коледж — 4 роки, університет — 5 років, аспірантура — 3 роки. Отже, професор має за спиною більше 20 років формального навчання. Інша ж людина може не мати і неповної середньої освіти.

Влада вимірюється кількістю людей, на яких розповсюджується прийняте Вами рішення. Влада — можливість нав'язувати свою волю або рішення іншим людям незалежно від їх волі. Скажімо рішення Президента України розповсюджується на всіх громадян, а рішення бригадира — лише на членів бригади.

Престиж — повага статусу, який склався в громадській думці.

Критерії стратифікації: дохід; освіта; влада; престиж.

Система цінностей, яка панує в суспільстві, буде визначати доміанти у співвідношенні чотирьох критеріїв. У більшості закритих суспільств, і зокрема тоталітарному (радянському), визначальною була наближеність до влади, доступ до прийняття владних рішень, що давало можливість піднятися на вершину соціальної піраміди за всіма показниками. Сучасне суспільство орієнтується на фінансовий успіх, досягнення якого відкриває більші перспективи і в набутті влади. Дохід, влада, престиж і освіта визначають сукупний соціальний статус особистості, тобто її становище і роль в суспільстві, соціально-стратифікаційній структурі. Кожна привілейована страта об'єктивно прагне до закріплення і відтворення у спадкоємців свого престижного статусу, до перетворення власного набутого статусу у приписний для нащадків, чи, принаймні, до полегшення їм процесу набуття привілейованого статусу. При тому, чим впливовішою є страта, тим більше в неї таких можливостей, наприклад, через передачу частини нагромаджених багатств у спадок, через створення умов для набуття кращої освіти тощо.

Якщо суспільство у побудові стратифікаційної системи орієнтується на приписний статус особистості, то в результаті формується жорстка система стратифікації, обмежується доступ до привілейованих груп нових членів. Таке суспільство можна визначити як закрите. Класичними прикладами закритих суспільств є рабовласницьке, феодальне, кастове суспільство в Індії, залишки якого збереглися й нині. Суспільство, орієнтоване на набутий статус, який визначається завдяки здібностям, особистій волі людини, вимагає від неї власної ініціативи, має рухливу систему стратифікації, є відкритим. Таке суспільство є високодинамічним, воно допускає вільний перехід людей вгору і вниз по "соціальній драбині". Такими є сучасне індустріальне та постіндустріальне демократичне суспільство. В деяких

країнах, в силу специфічних обставин, збереглася стратифікація змішаного типу, в якій пережитки станового закритого ладу доповнюються елементами відкритого суспільства (Великобританія, Японія).

Найдинамічнішим більшість соціологів вважають відкрите суспільство, у якому поділ на "верхи" та "низи" пом'якшується наявністю масового "середнього класу". До нього належать люди, переважно із набутих соціальним статусом, який неможливо в повному обсязі відтворити у нових поколіннях, і його досягнення вимагає від спадкоємців власних зусиль. Тому представниками середнього класу і в суспільстві, яке переймає ідеологію, систему норм середнього класу, високо цінується освіта, цілеспрямованість. Відповідно, все суспільство одержує могутній стимул до прогресу, базується на принципі конкуренції. Окрім того, середній клас розглядають як гарант стабільності суспільства. Для того, щоб просунутись по соціальній драбині та зберегти свої набутих потрібен соціальний мир, відсутність антагоністичних суперечностей між стратифікаційними групами. Завдяки ним і забезпечується стабільний розвиток суспільної системи в цілому.

Соціологи по-різному підходять до тлумачення *поняття "середній клас"*, використовуючи неоднакові параметри для його виділення. Як правило, такі параметри як "середній рівень доходів", "усвідомлення себе як представника саме середнього класу" є занадто нечіткими і однобокими. Очевидно, має сенс пошук інтегрального параметру оцінки приналежності до середнього класу. Ним, на наш погляд, могла б бути наявність у представників цієї верстви розвинутого почуття соціального оптимізму. Тобто впевненості у своїй здатності забезпечити собі та своїй сім'ї належні життєві умови нині та у близькій перспективі, дати своїм дітям "стартовий капітал" перш за все у вигляді доброї освіти, яка забезпечить їм можливості для самореалізації та комфортне становище у соціумі.

Найістотніші соціальні суперечності виникають у "двополюсному суспільстві" (багаті — бідні). Вони призводять до масштабних потрясінь, і навіть руйнування суспільної системи. "Суспільство середнього класу" ще називають плюралістичним. Сам середній клас складається з багатьох прошарків. Відмінності та суперечності між ними відносно слабкі, вони взаємно узгоджуються та нейтралізуються, вирішуються природним шляхом.

Всі розглянуті соціальні групи є лише відносно стабільними. В силу різних обставин вони можуть збільшуватися, чи зменшуватися, а деякі з них повністю зникати із соціального простору. Кількісний склад, конфігурація соціальних спільнот, тип взаємин між ними істотно впливають на життєздатність суспільства, а отже, як вже зазначалося, вимагають і певного управління соціальними процесами. Воно полягає, зокрема, у стимулюванні, чи навпаки, уповільненні переміщення людей з одних груп в інші, коли це необхідно та можливо.